

Veszprémy László Bernát:

ATOMBOMBA, APARTHEID, REÁLPOLITIKA. IZRAEL ÉS A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁG KATONAI ÉS POLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE, 1968–1994 (1.)¹

ÖSSZEFOGLALÓ: *Jelen írás az Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság katonai és politikai együttműködésének 1968–1994 közötti történetét vizsgáló tanulmány első része. A dolgozat tekintettel van a nemzetközi kontextusra, a korabeli gazdasági folyamatokra és a hidegháborús fenyegetettségre. Korábban nem vizsgált levéltári források alapján mutatja be a nemzetközi bojkott által sújtott apartheid ország és a folyamatos egzisztenciális kihívásokkal küszködő zsidó állam együttműködését. A tanulmány első része főképpen az Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság közötti kapcsolatoknak az 1967-es háborút követő javulásával, a fegyverkereskedelem megkezdődésével, illetve a két ország közös nukleáris fegyverkezési projektjével foglalkozik.*

KULCSSZAVAK: *Izrael, Dél-afrikai Köztársaság, fegyverkereskedelem, atombomba, reálpolitika*

BEVEZETÉS

1976. április 9-én Balthazar Johannes Vorster, az apartheid Dél-afrikai Köztársaság (DAK) miniszterelnöke hivatalos látogatáson vett részt Izrael nemzeti holokausztmúzeumában, a Jad Vasemben. A dél-afrikai politikus megkoszorúzta a múzeumot, meghallgatott egy zsidó imát, majd egy fotózást követően folytatta programját.

Korabeli sajtóinformációk szerint Vorster elismerte, hogy látogatása során szó esett Izrael és országa politikai együttműködésének elmélyítéséről, ám tagadta a híreket, melyek szerint felmerült egy közös fegyverkezési program indítása is.² Ma már tudjuk, hogy nem mondott igazat: Vorster és kísérete ideje nagy részét fegyverek vásárlásával töltötte Izraelben, az üzlet összértéke meghaladta a 700 millió dollárt, mai értékben mintegy 1,75 milliárd dollárt.³

¹ A tanulmány megírásához adott segítségéért köszönet illeti Peter Liberman történészt, illetve Sasha Polakow-Suranskyt, aki 2013-ban nagyvonalúan átengedett számomra megannyi releváns dokumentumot, melyeknek egy részét (ám korántsem mindet) később a <https://digitalarchive.wilsoncenter.org> oldalra is feltöltötte. Hasonlóan köszönet illeti Debora Matthews, Sharon Horowitz, Peggy Mokgopo és Akhona Quwe levéltárasokat, Paul Stober újságírót, illetve Sophia Lambert volt brit külügyi alkalmazottat. A tanulmány átnézéséért és megjegyzésekkel való ellátásáért köszönet illeti Krajcsír Lukács történészt.

² David Landau: Vorster Denies Arms Deal; Tours Sharm Base with OC Navy. Jerusalem Post, 1976. április 11., 2.

³ South African National Defence Forces Archive (Pretoria [továbbiakban SANDFA]), VSH10/66/2/1, Notes on Purchase of Reshef Craft, 1974. július 2., 2–3. (Volt brit gyarmat révén megszokott, hogy a DAK állami iratai angolul vagy afrikaansul készültek.) Vorster és katonai kísérete közelebbről meg nem határozott „muníciót”, Mirage típusú vadászbombázó repülőgépeket (melyeket később átalakítottak), illetve Resef-osztályú hadihajókat vásárolt tisztázatlan mennyiségben.

A fent leírt jelenet ellentmondásos volt, mivel Vorster szélsőjobboldali aktivistaként korábban a náci Németország hangos támogatója volt, 1942-ben a nemzetiszocializmushoz hasonlította a búr nacionalizmust, és a németek részére történő kémkedés vádjával a második világháború alatt két évet töltött egy brit internálótáborban.⁴

Mindez azonban csupán egyetlen fejezete volt a két ország kiterjedt katonai és politikai együttműködésének, mely már 1968-ban megkezdődött, és egészen az apartheidrendszer bukásáig, 1994-ig tartott. Izrael és az apartheid DAK együttműködése ideológiai és reálpolitikai alapokra épülő szövetség volt, melyet mind a két fél igyekezett titokban tartani, mivel Izrael a holokausztot követően sokáig élvezte a Nyugat szimpátiáját, míg a Dél-afrikai Köztársaság faji rendszerének okán nemzetközi bojkottok által sújtott klasszikus páriaállam volt. A két ország kooperációjának feltárása fontos konklúziókat tartogat az ideológiáik összehangolása és összezsírozása nehézségeinek, valamint a tömegpusztító fegyverek terjedését akadályozó nemzetközi szankcionálási politika kijátszása, illetve a retorika és a reálpolitika eltéréseinek történelmi vizsgálata terén.

Izrael máig féltve őrzi hidegháborús katonai politikájának levéltári iratait – voltaképpen olyannyira, hogy az izraeli Biztonsági Létesítmények Biztonságáért Felelős Minisztérium (מלמ"ב, *Malmab*) még bizonyos dél-afrikai köztársasági levéltári információk kiadását is megakadályozza.⁵ Mindazonáltal az izraeli Állami Levéltár egyes iratai kellő kontextusba helyezik az itt leírt eseményeket, főleg Izrael Afrika-politikájának alakulását illetően. A Dél-afrikai Köztársaságban az 1994-es rendszerváltást követő baloldali, erősen Izrael-kritikus irányzatnak nem voltak hasonló aggályai, és a kiterjedt katonai kapcsolat megannyi iratát feloldotta, részben nyilván az apartheidrendszer „szennyesének kitergetése” céljával.

Hasonlóan fontosak a brit Nemzeti Levéltár iratai, melyek a harmincéves feloldási törvény okán kutatásom időpontjában egészen a nyolcvanas évekig kutathatóak voltak, az amerikai Nemzeti Levéltár egyes feloldott iratai pedig segítenek eligazodni az Amerikai Egyesült Államoknak a tömegpusztító fegyverek elterjedését akadályozó politikájában. Jelen tanulmányom dél-afrikai köztársasági, izraeli, brit és amerikai levéltári iratokra épül, illetve a pretoriai brit követség egykori alkalmazottjaival készült interjúimra, elsősorban a Sophia Lamberttel folytatott 2015-ös beszélgetésemre.

A KAPCSOLAT KEZDETE: IZRAEL NEMZETKÖZI ELSZIGETELŐDÉSE

Daniel François Malan, az akkor még Dél-afrikai Unió⁶ miniszterelnöke, az apartheidrendszer 1948-as bevezetője – aki egyben protestáns lelkész is volt – 1953-ban vallásos zarándoklatot tett Izraelben. Brit diplomáciai források szerint az izraeli külügy akkor „a lehető legkevésbé örült neki”.⁷ Mindez érthető, hiszen Malan korábban nyíltan antiszemita és náci szimpatizáns

⁴ Patrick Furlong: *Between Crown and Swastika: The Impact of the Radical Right on the Afrikaner Nationalist Movement in the Fascist Era*. Johannesburg, 1991, 246.

⁵ SANDFA. Pinchasz Chen levele Richard du Toit számára Security Agreement (MLMB/3311-06) ügyében, 2006. április 23. Chen felettesének, Jechiel Horev Malmab-igazgatónak véleményét tolmácsolta, mely szerint az e tanulmányban is kezelt 1975-ös Izrael–DAK-szerződés csupán az aláírás dátumának kitarásával adható ki. Tekintve, hogy a dokumentum datálása más forrásokból könnyen azonosítható, a Malmab aggályait immár okafogyottnak tekinthetjük.

⁶ Az ország ezzel a megnevezéssel 1961-ig tagja volt a brit Nemzetközösségnek, majd kilépését követően felvette a Dél-afrikai Köztársaság nevet.

⁷ National Archives (Kew [továbbiakban NA]), FO 371/104752. A tel-avivi követség bizalmas jelentése, 1953. június 22. A látogatást Jichák Hálévi Hercog izraeli askenázi főrabbi szervezte.

volt,⁸ és ekkor Izrael még közel sem ápolt olyan baráti kapcsolatokat a Dél-afrikai Unióval, mint húsz évvel később a Dél-afrikai Köztársasággal.

Sajtóhírek szerint Izrael már 1962-ben eladott 32 Centurion harcocsit a DAK-nak,⁹ és ezért a korábbi brit gyarmatokat tömörítő mezőgazdasági szervezet (Commonwealth Agricultural Bureaux) javasolta, hogy Nagy-Britannia bojkottálja Izraelt.¹⁰ Golda Meir azonban külügyminiszterként 1963-ban nyilvánosan megígérte, hogy Izrael nem fogja tovább fegyverzettel ellátni a dél-afrikai országot.¹¹ Dávid Ben-Gurión, Izrael szocialista alapító atyja 1961-ben az apartheiddel kapcsolatban deklarálta, hogy „egyetlen zsidó sem támogathatja a diszkriminációt”,¹² Meir pedig személyesen szólította fel a DAK-ot az 1962-ben letartóztatott Nelson Mandela életének megkímélésére.¹³

Chajim Jachil izraeli külügyi igazgató hasonlóan az apartheid elítélésére utasította a zsidó állam DAK-beli követét: „Országunk nem hallgathat ezen [apartheid-] politikával kapcsolatban. Nemcsak a teljes igazság, de politikánk alapvető érdeke, hogy állást foglaljunk [ellene]”.¹⁴ Joel Bar-Romi, Izrael képviselője az ENSZ különleges politikai bizottságában pedig arról beszélt a hatvanas évek közepén, hogy „Izrael helye a rasszizmusellenes frontban van”, és az apartheid „mind morálisan, mind politikailag problémás”.¹⁵ A két ország közötti diplomáciai kapcsolatokat Izrael meg is szakította 1963-ban,¹⁶ és kereskedelem ugyan zajlott közöttük, Izrael hivatalosan továbbra is elítélte az apartheidpolitikát.

Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság katonai együttműködését a hatnapos háború indította el. Az 1967-es háború a sikerei mellett nemcsak az észak-afrikai zsidó közösségek üldözésének fokozásához járult hozzá,¹⁷ de a zsidó állam „elnyomottból elnyomóvá” avanszáva elveszítette az amerikai progresszív fekete polgárjogi mozgalom támogatását is.¹⁸ Ezek mellett számos afrikai ország kezdte el hibáztatni a nemzetközi szinten Izraelt, mint „a szocialista ügy elárulóját”, ahogyan az sem segített, hogy a Szezei-csatorna lezárását követően a DAK jelentős hajóforgalom-növekedést könyvelhetett el.¹⁹ Mindez a végét jelentette a zsidó állam 1956–1966 közötti „afrikai mézesheteinek”, melyek során számos külképviseletet és gazdasági projektet avatott fel és indított meg a szubszaharai országokban.²⁰

⁸ Yesterday's Nazi Sympathizers, Today's South African Leaders. New York Times, 1985. augusztus 16., 28.

⁹ Wiener Library (London), OSP 2105. Israel-Südafrika. Kooperation imperialistischer Vorposten (1976-os bonni pamflet), xxiv.

¹⁰ NA, DO 170/72. CAB bojkott-javaslat és külügy válasza, 1965. július 29–30.

¹¹ NA, FCO 93/2070. Golda Meir felszólalásának főbb pontjai az ENSZ-ben, 1963. augusztus 15.

¹² Michael T. Brecher: The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process. Oxford, 1972, 234.

¹³ Israel State Archives (Jeruzsálem [továbbiakban ISA]), 1964. november 30. הקירפה מודד - ריאם הדלוג תכשל

¹⁴ ISA, 351.1. 876. Chajim Jachil levele Szimcha Prat számára, 1961. augusztus 9. (ivrit).

¹⁵ Israel Takes Stand at U.N. against Rhodesia and SO. African Policy. Jewish Daily News Bulletin, 1965. december 3., 1.; ISA, 103.1. 876. Joel Bar-Romi felszólalása, 1967. november 2.

¹⁶ Israel Calls Envoy From South Africa. New York Times, 1963. szeptember 25., 6.

¹⁷ ISA, 4079/24-תז. Jelentések az izraeli külügynek afrikai országok hozzáállásáról. 10. skk.

¹⁸ Erről lásd <http://tev.hu/veszpremy-laszlo-bernat-udvoskebol-elnyomo-igy-vesztette-el-izrael-a-szinesboru-polgarjogi-mozgalom-tamogatasat/> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

¹⁹ Olusola Ojo: Africa and Israel: Relations in Perspective. Boulder, 1988, 47. 1966-ban a kelet-afrikai államok száraz rakományának 32%-a a Szezei-csatornán keresztül haladt. 1967–1971 között a csatorna lezárása évi 125 millió dollár veszteséget okozott ezeknek az országoknak.

²⁰ Avi Shlaim: The Iron Wall: Israel and the Arab World. London, 2001, 192–199. Az egyik ilyen ország példájának leírásáért lásd Richard Bradshaw – Juan Fandos-Ruis: Historical Dictionary of the Central African Republic. Lanham, 2016, 349.

Meir a külügyminisztersége során büszkén idézte Herzl Tivadar sorait, miszerint „most, miután a zsidók visszatérése az ősi földre megtörtént, azon munkálkodom, hogy a négerék is visszatérhessenek földjeikre”.²¹ Izrael még a hatnapos háborút követően is Kamerunon keresztül kísérelte meg helyreállítani viszonyát Egyiptommal,²² s végül csak Tanzánia és Guinea ítélte el a zsidó államot, illetve szakította meg kapcsolatait Izraellel.²³ A Közép-afrikai Köztársaság viszont már egyértelműen felszólította őt az elfoglalt területekről történő kivonulásra, és „súlyos veszélynek” ítélte meg az eseményeket a két ország kapcsolatára.²⁴ A kenyai parlamentben szavazást tartottak az Izraellel meglévő diplomáciai kapcsolatok megszakításáról, és a vitában a későbbi fekete-afrikai álláspont előrevetülése is elhangzott: „Izrael az Egyesült Királyság és Amerika szülötte, és ezek az országok Afrika felszabadítása és Kenya függetlensége ellen voltak. [...] Az arabok sok támogatást adtak Kenyának. [...] Érdekeink az arabokhoz kötnek”.²⁵ A fekete-afrikai országok mellett azonban Izrael addigi legnagyobb fegyverellátójának elvesztése miatt is aggódhatott.

1948–1967 között Franciaország volt Izrael legfontosabb fegyverszállítója, ám a hatnapos háborút követően Charles de Gaulle francia elnök egészen beszüntette az Izraelnek történő eladásokat, sőt embargóval sújtotta a zsidó államot.²⁶ Izrael ekkor kezdett teljes figyelmével az Amerikai Egyesült Államok felé fordulni, ám egyes francia cégek nem akarták elengedni korábbi partnereiket. A Dassault francia fegyvergyártó vállalat 1970 januárjában megkereste a Dél-afrikai Köztársaságot azzal, hogy a cég Izrael-barát álláspontot képvisel, ezért a francia elnököt megkerülve folytatni kívánja a kereskedelmet. Az álnevet használó Dassault-ügynök szerint Líbia 50 darab Mirage vadászbombázó repülőgépet rendelt tőlük, és ezért arra kívánta rávenni a dél-afrikai országot, hogy rendeljen ugyanennyi vagy több gépet, akkor a franciák visszautasíthatják a líbiai ajánlatot. Az ügynök ezek mellett nyíltan rákérdezett arra, hogy „készen állna-e a DAK Mirage vadászbombázók beszerzésére azért, hogy aztán továbbadja azokat Izraelnek”.²⁷ Nem világos, hogy az üzlet bármilyen mértékig létrejött-e, az azonban tény, hogy a DAK-nak az eredeti ajánlatot fogadó kölni követe szkeptikus volt az ügynök intencióival kapcsolatban.²⁸ Az eset azonban szemléltette a két ország jövőbeli egymásrautaltságát, és a fontos szerepet, melyet betöltöttek egymás fegyverkezési terveiben.

A kapcsolatok felmelegítésében fontos szerepet vállalt a dél-afrikai ország zsidó közössége. Itt nemcsak arról volt szó, amit Aleck Goldberg johannesburgi zsidó közösségi vezető úgy fogalmazott meg, hogy zsidó diaszpórák közösségként „soha, semmilyen körülmények

²¹ Golda Meir: *My Life*. New York, 1975, 321. Magyar fordításban: <http://mek.oszk.hu/08100/08197/08197.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

²² ISA, 4084/17-нх. Levélváltás Slomo Havelio, Izrael kameruni követe és az izraeli külügy között, d. n. (1968). 27. skk.

²³ Az 1967-es és az 1973-as háború, illetve az afrikai–izraeli kapcsolatok alakulására lásd Susan Aurelia Gitelson: *Why do Small States Break Diplomatic Relations with Outside Powers? Lessons from the African Experience*. *International Studies Quarterly*, 18:4 (1974. december), 458., 463., 475.; Zach Levey: *Israel's Exit from Africa, 1973: The Road to Diplomatic Isolation*. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 35:2 (2008. augusztus), 205–226.

²⁴ ISA, 4084/20-нх. Avi Pazner izraeli követ és a külügy levélváltása. 5–6.

²⁵ ISA, 4084/13-нх. Nairobi izraeli követség és a külügy levélváltása, köztük a kenyai parlamenti vita szemléje. 14–17.

²⁶ Ian Black – Benny Morris: *Israel's Secret Wars: A History of Israel's Intelligence Services*. New York, 1991, 234–235.

²⁷ South African Department of Foreign Affairs Archive (Pretoria [továbbiakban DFAA]), 1/8/5, vol. 2., 1. Bizalmas külügyi memorandum a vezérkari főnöknek, 1970. január 28.

²⁸ Uo. Kölni követség a külügynek, 1970. január 16.

között nem szabad elítélni Izraelt”,²⁹ hanem a kapcsolatok aktív élénkítéséről és előremozdításáról. A johannesburgi Jewish Board of Deputies lapja, a *Jewish Affairs* már 1967-ben arról beszélt, hogy „a két ország helyzete [...] azonos, mégpedig egy sokkal tartalmasabb értelemben, mint ahogyan azt bármely ellenséges propagandista elképzelhetné”.³⁰ Harry Hurwitz, a johannesburgi *Jewish Herald* jobboldali szerkesztője 1971-ben a kapcsolatok mélyítése mellett érvelt cikkében: „Szilárd meggyőződésem, hogy minden véleménykülönbségük és fontos kérdésekben való eltérésük ellenére Dél-Afrika és Izrael közös érdekeken osztozik, ellenfelei azonosak, és ezért minden oka megvan a szoros, normalizált kapcsolatokra. [...] Eljött az ideje annak, hogy az izraeli kormány új hozzáállást alakítson ki Dél-Afrikával szemben”.³¹ Hurwitz ekkor még marginális hang volt, ám hat éven belül régi barátjának, Menáhém Begin izraeli miniszterelnöknek Dél-Afrika-ügyi tanácsadójává vált. 1969-ben Izrael újból konzulátust nyitott a Dél-afrikai Köztársaságban, Izraelben pedig egy évvel korábban Izraeli–Dél-afrikai Barátság Liga alakult Smuel Tamir Kneszet-képviselő vezetésével, aki ironikus módon a magyar vonatkozású Kasztner-perben tett szert országos hírnévre, akkor még a szélsőjobboldallal való kooperáció hangos kritikusaként.³² Az első érintkezések azonban a színpalak mögött zajlottak: egy 1968-as párizsi találkozón a DAK-beli és az izraeli katonai vezetők egyeztettek lehetséges közös projektekről, mint például a Mirage vadászbombázó repülőgép modernizálása.³³

A REÁLPOLITIKA KÉNYSZERE: FEGYVERELADÁSOK A 70-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Míndez csupán a kezdet volt: mint látni fogjuk, habár az Izrael és a DAK közötti kapcsolatot ideológiai szempontok is befolyásolták, még mindig a reálpolitika számított a legfontosabbnak. A változó hangokra utalt a DAK izraeli nagykövete, Charles Fincham 1972-es összefoglalója. Szerinte Cvi Cur nyugalmazott izraeli vezérkari főnök – ekkor Mose Dajan izraeli védelmi miniszter tanácsadója – arról beszélt, hogy Izrael kísérlete a fekete-afrikai országok megnyerésére eleve „teljes bukás” volt. „Izrael túl kicsi, és túl sok nehezen kezelhető problémája van ahhoz, hogy adakozgasson.” A fejlődő országoknak – például Ugandának – ráadásul „túl rövid a memóriájuk”, és „az Amin-eset”³⁴ bizonyosan még máshol is meg fog történni Afrikában” – vélte Cur. Ezek mellett a támogatástól remélt külügyi előnyök is marginálisak voltak: „A tapasztalat azt mutatja, hogy nem lehet megvenni az afrikaiak ENSZ-szavazatait azzal, hogy időt és pénzt áldozunk a fejlődésükre.”

²⁹ Sasha Polakow-Suransky: *The Unspoken Alliance. Israel's Secret Relationship with Apartheid South Africa.* New York, 2010, 30. Ironikus módon az egyetlen alkalom, amikor a johannesburgi Jewish Board of Deputies kritizálta Izraelt, az a zsidó állam apartheidellenes álláspontja miatt történt, még a két ország „rideg” időszakában. *South African [Jewish] Leaders Explain Reasons for Criticizing Israel.* *Jewish Daily News Bulletin*, 1961. november 3., 3.

³⁰ Ojo: i. m. 118.

³¹ Harry Hurwitz: *Time for a Closer S.A.–Israel Accord.* *The Jewish Herald* (Johannesburg), 1971. szeptember 14., 7–8., 10.

³² Smuel Tamir: *Ben ha'arec ha'zot.* 1–2. Lod, 2002.

³³ Polakow-Suransky: i. m. 53.

³⁴ Itt Idi Amin ugandai diktátorra utalt, akít 1963-ban az izraeli hadsereg képezett ki, csak hogy aztán tíz év múlva erőszakkal eltávolítsa országának összes izraeli állampolgárát és bezárja a zsidó állam követségét. Aminhoz és Izraelhez tömör és hasznos összefoglalót adott a JTA a diktátor halálakor: <https://www.jta.org/2003/08/20/archive/idi-amin-and-israel-first-love-then-hate> (Letöltés időpontja: 2015. 12. 10.)

Fincham ezek után külügyi vezetőkkel is beszélt, és arra jutott, hogy az eltérés az izraeli külügy – illetve Golda Meir miniszterelnök – és az izraeli védelmi minisztérium Afrika-politikája között nem is lehetne nagyobb. Míg a külügy és Meir Afrika Izraelhez édesgetésében hittek, addig „[az izraeli] védelmi minisztériumot elsősorban Izrael megmaradása érdekli a Közel-Keleten, melyen 200 millió arabbal osztoznak. A véderő vezetőinek a megbízható szövetségesek a legfontosabbak, és egyértelmű, hogy Dél-Afrikára így tekintenek [...] miközben egy csoport fejlődő ország feltételes jóindulata, melyek eközben nem szavaznak Izrael mellett az ENSZ-ben, nem olyan fontos. Érthető tehát, hogy a külügy és a védelmi minisztérium elképzelése eltérő [...] A mi szempontunkból sokat lehet nyerni a helyzeten”.³⁵

Nyernivalója azonban nem csak a Dél-afrikai Köztársaságnak volt. A fenti szempontok mellett a DAK egyre kecsegtetőbb célpontnak tűnhetett a virágzó izraeli fegyverkereskedelem számára: 1973–1981 között az izraeli fegyverexport összege 70 millióról egymilliárd dollárra nőtt,³⁶ s mint Aaron S. Klieman izraeli történész találóan rámutatott, a dél-afrikai ország ideális vásárló volt, ugyanis sarokba szorult, jobboldali kormánya volt, mely nagy hangsúlyt fektetett a fegyverkezésre, ám közben nem rendelkezett szoros kapcsolatokkal az arab–muszlim tömb irányába.³⁷ A DAK ostrommentalitását növelte a tény, hogy a portugálok ekkoriban vonultak ki Angolából, Rhodesiában pedig a kisebbségi fehér uralom összeomlásában volt, 1971-ben pedig nemzetközi döntés vette el a DAK Namíbiára vonatkozó mandátumát, megkezdve ezzel az országnak a határain zajló évtizedes háborúját. Ennek hatására a DAK katonai kiadásai háromszorosukra nőttek 1970–1975 között (1 milliárd dél-afrikai randra, ami ma 3,5 milliárd dollárnak felel meg).³⁸ Ugyanekkor az ország GDP-je 5–10%-os éves növekedést produkált (Japán mögött ezzel a második helyen állt a fejlett világban), illetve az országban nagy mennyiségben bányászott arany ára – az 1973-as olajválság hatására – az unciánkénti kevesebb mint 100 dollárról 800 dollárra nőtt 1980-ra.³⁹ Izrael ráadásul történelmének egyik legelszigeteltebb időszakát élte meg 1973-tól: a jom kippuri háborút követően 25 afrikai ország szakította meg diplomáciai kapcsolatait a zsidó állammal. Izraelnek sürgősen szövetségesekre volt szüksége; a körülmények ideálisak voltak egy mély és hosszan tartó kapcsolat kialakítására.

A katonai együttműködés 1974-ben fonódott szorosabbra, amikor az év novemberében Simon Peresz izraeli védelmi miniszter Pretoriába utazott, majd tárgyalását követően köszönetet mondott vendéglátóinak, amiért felállították az „életbe vágóan fontos” kapcsolatot a két kormány között. „Ez az együttműködés nemcsak közös érdekeinken és ellenfeinkkel szembeni közös eltökéltségünkön nyugszik, hanem az igazságtalanság elleni közös gyűlöletünkön is” – írta Peresz.⁴⁰ Tárgyalásának témája ugyan nem ismert, ám a köszönőlevelet Eschel Rhodie, a DAK akkori propagandaminisztere a bukását követően írt botránykönyvében nyilvánosságra hozta. A következő évben Peresz Svájcban találkozott P. W. Bothával, a dél-afrikai ország védelmi miniszterével, és a találkozó során lefektették további együttműködésük alapjait. Ez az 1975. március 31-i szerződés – melynek eredetije nem ismert – az

³⁵ DFAA, 1/8/6, vol. 1. A tel-avivi követség a külügynek, 1972. szeptember 13., 2., 4.

³⁶ Stewart Reiser: *The Israeli Arms Industry: Foreign Policy, Arms Transfers and Military Doctrine of a Small State*. New York, 1989, 111–112.

³⁷ Aaron S. Klieman: *Israel's Global Reach: Arms Sales as Diplomacy*. Oxford, 1985, 143.

³⁸ Ian Van der Waag: *A Military History of Modern South Africa*. Jepetown, 2015, 77–84.

³⁹ Witney W. Schneidman: *Engaging Africa: Washington and the Fall of Portugal's Colonial Empire*. Lanham, 2004, 136. Mai értéken unciánként 1300 dollár.

⁴⁰ Fakszimiléért lásd Eschel Rhodie: *The Real Information Scandal*. Pretoria, 1983, 117.

ISSA (Israel-South Africa) névre hallgatott, és visszaemlékezések szerint „nagyon részletesen fektette le, hogyan fognak együttműködni gyakorlati szinten”, elsősorban fegyverek és pótalkatrészek tárolása terén.⁴¹ A következő időszakban több alkalommal – június 4-én, 30-án, illetve július 1-jén – is találkoztak a delegátusok Svájcban, közös fejlesztések és fegyvervásárlások egyeztetésére.

Június 4-én Zürichben Peresz felvetette Bothának, hogy országa járuljon hozzá egy könnyű vadászrepülőgép fejlesztési projektjéhez a költségek 25%-ával, illetve egy *Burglar* kódnevű hallgató nagy hatótávolságú rakéta fejlesztési tervéhez 33%-kal. Utóbbit Botha elutasította azzal, hogy „nincsenek agresszív szándékaink”, és még egy feleakkora hatótávolságú, 3000 km-es változat iránt sem mutatott érdeklődést.⁴² (Mindez nem meglepő, mivel a DAK akkoriban körülbelül 500 km hatótávolságú rakéták fejlesztésében volt érdekelt.)⁴³ Botha azonban nagyobb érdeklődést tanúsított egy *Chalet* kódnevű hallgató rakétafejlesztés ügyében, melynek célja a Jericho típusú izraeli ballisztikus rakéta nukleáris robbanófejlet történő felszerelése volt. Botha érdeklődött a rakéta iránt, „amennyiben a megfelelő robbanótöltet hozzáférhető”. Peresz azt felelte, hogy a robbanótöltet „három méretben kapható”.⁴⁴ A tárgyalási jegyzőkönyvet később tollal korrigálták, ám az értelmezést segítő csatolmány egyértelművé tette, hogy a fenti sorokat kell irányadónak tekinteni. A „megfelelő robbanótöltet” természetesen még mindig kérdéses jelentéssel bír, ám a szöveg értelmezését további dokumentumok segítik.

A Jericho fejlesztése már a március 31-i tárgyaláson felmerült,⁴⁵ aminek hatására a tárgyalásokon részt vevő Raymond Armstrong, a DAK haderejének vezérkari főnöke még aznap memorandumot készített, melyben a „felkínált” nukleáris elrettentő eszköz előnyeit ecsetelte: szerinte ha a Szovjetunió vagy Kína komolyabb szerepet akart volna vállalni a dél-afrikai konfliktusban, akkor a nukleáris fegyverrel Pretoria kiharcolhatta volna a nyugati intervenciót önnön érdekében. Armstrong azzal számolt, hogy „a nyugati antikommunizmus már nem meghatározó erő a globális feszültségekben”, a „nyugati szolidaritás szétesett”, és hogy amerikai jóslatok szerint terrorszervezetek akár már tíz éven belül is hozzájuthatnak nukleáris fegyverekhez. Konklúziója szerint – „dacára a magas költségnek, mellyel akár csak egy korlátozott mennyiségű Jericho fegyverrendszer beszerzése is járna, s tekintve a potenciális veszélyt, mellyel a Dél-afrikai Köztársaságnak szembe kell néznie a közeljövőben – egy ilyen [fegyver]rendszer birtoklása nagyban növelné képességünket, hogy erősebb pozícióból tárgyaljunk”.⁴⁶ A DAK végül ebbe a fejlesztési projektbe sem szállt bele, elsősorban annak magas költségei, illetve az atomprogramja korai fázisa miatt.⁴⁷ A fenti

⁴¹ Polakow-Suransky: i. m. 80–81.

⁴² SANDFA, HSI/AMI Z/23/6/1, vol. 3. Feljegyzések Botha és Peresz tárgyalásáról, 1975. június 4., 2–3.

⁴³ Peter Liberman: Israel and the South African Bomb. *Nonproliferation Review*, 11:2 (2004. nyár), 46–80., appendix 4.

⁴⁴ SANDFA, HSI/AMI Z/23/6/1, vol. 3. Feljegyzések Botha és Peresz tárgyalásáról, 1975. június 4., 3.

⁴⁵ Uo. Peresz irodája államelnöksége során tagadta a brit *Guardian* által leközölt, tisztázatlan forrásból származó dokumentumok hitelességét: <https://www.nytimes.com/2010/05/25/world/middleeast/25israel.html>. A volt izraeli államelnök szövívőjének érvelése lényegében helyes, miszerint nem létezik dokumentum az ajánlatról Peresz aláírásával (az a *SECMEN*T szerződésen szerepel), illetve az alku valóban nem kötött meg. Ugyanerre az álláspontra helyezkedtem magam is egy publicisztikámban: Veszprémy László Bernát: Simon Peresz és a dél-afrikai kapcsolatok. *Szombat Online*, 2016. október 13. <https://www.szombat.org/tortenelem/simon-peresz-es-a-del-afrikai-kapcsolatok> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁴⁶ SANDFA, Armstrong-memorandum, 1975. március 31. A memorandumot fakszimilében közli: Liberman: i. m. 46–80., appendix 1–3.

⁴⁷ Polakow-Suransky: i. m. 262. (41. lábjegyzet).

dokumentumok azonban egyértelműen mutatják, hogy a közös nukleáris fegyverfejlesztés gondolata már ekkor felmerült a két ország között.

Egyéb projektek mellett – a fentiekén túlmenően még egy éjjellátó készülék fejlesztése is felmerült –, melyek nagy részében ekkor a Dél-afrikai Köztársaság nem mutatott érdeklődést, Izrael komoly fegyvereladásokat is nyélbe ütött a svájci találkozók. Peresz még június 4-én vetette fel 1000 darab új, tisztázatlan típusú izraeli harckocsi leszállítását a DAK hadereje (SADF⁴⁸) számára 810 ezer dolláros darabáron 1976 januárjától. A dél-afrikai ország végül június 30-án vásárolt 200 darab harckocsimotort 84 millió dollár értékben. Ezek mellett egy hatalmas rendelést is leadtak az Izraeli Katonai Iparvállalat (תע"ש, *Ta'asz*) számára 90 mm-es és 105 mm-es löszerekre 112,5 millió dollár értékben.⁴⁹ Az utóbbi rendelések önmagukban kitették az izraeli hadiipar 1975-ös évi bevételének közel felét.⁵⁰ A két ország ezek mellett hosszú távú katonai együttműködésre rendezkedett be: tárgyaltak a DAK kutatóinak az izraeli elhelyezéséről, diplomáciai útlevelek számukra történő kiadásának lehetőségéről, de még egy iskola haifai felépítése is felmerült a kutatók gyermekei számára.⁵¹ A két ország minden tevékenységét a *SECMEN*T titoktartási szerződés befolyásolta, mely kikötötte, hogy minden katonai együttműködést titokban kell tartani, és hogy még „ennek a szerződésnek a létét is [...] titokban kell tartani, és fel nem fedtető egyik fél részéről sem”.⁵²

IZRAEL ÉS A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁG KÖZÖS NUKLEÁRIS PROJEKTJE

A nukleáris robbanófejjel ellátott ballisztikus rakéta fejlesztésére ugyan a DAK nemet mondott, ám Izrael nem tett le a projektről. A két ország atomenergiai története 1957-ben kezdődött, amikor az Amerikai Egyesült Államok a Dél-afrikai Unió pelindabai SAFARI-1 reaktorát finanszírozta meg, Franciaország pedig Izrael dimonai reaktorát.⁵³ Elméletben mind a két ország békés célokra kapta reaktorait, noha tudható, hogy legalább az egyik fél – Izrael – eleve fegyverkezési programban gondolkodott.⁵⁴ Izrael nukleáris arzenálját ma legalább 100 robbanófejre teszik.⁵⁵ Hivatalosan Izrael nem ismeri el atomhatalmi mivoltát, álláspontja máig az, hogy a zsidó állam nem fogja „bevezetni” a nukleáris fegyvereket a Közel-Keleten.⁵⁶ Ez a politikai szlogen, mely Levi Eskol izraeli miniszterelnök alatt született meg, direkt homályos fogalmazást alkalmaz: a „bevezetni” ugyanis jelenthet fejlesztést, építést, hadrendbe állítást és bevetést is.⁵⁷ Golda Meir azonban okkal érvelt úgy, hogy egy titokban tartott atombombával nem lehet sakkban tartani Izrael ellenfeleit, ugyanis nehéz „belengetni”

⁴⁸ South African Defence Forces.

⁴⁹ SANDFA, HSI/AMI Z/23/6/1, vol. 3. Feljegyzések Botha és Peresz tárgyalásáról, 1975. június 4., 5.; uo. június 30., 2., 4.

⁵⁰ Klieman: i. m. 77–88.; Reiser: i. m. 111–112. Arra az évre 270 millió dollárt adnak meg.

⁵¹ SANDFA, HSI/AMI Z/23/6/1, vol. 3. Feljegyzések Botha és Peresz tárgyalásáról, 1975. június 30., 8.

⁵² SANDFA, SECMEN-szerződés, 1975. április 3., 3. pont. A szerződést faksimilében újraközi még: Kate Allan: Paper Wars: Access to Information in South Africa. Johannesburg, 2009, 154–156.

⁵³ John Carlin: *Playing the Enemy. Nelson Mandela and the Game That Made a Nation*. New York, 2008, 91.; Avner Cohen: *Israel and the Bomb*. New York, 1999, 59.; Frank V. Pabian: *South Africa's Nuclear Weapon Program: Lessons for the U.S. Nonproliferation Policy*. *Nonproliferation Review*, 3:1 (1995), 2.

⁵⁴ Cohen: i. m. 59.

⁵⁵ Robert S. Norris: *Israeli Nuclear Forces 2002*. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 58:5 (2002), 73–75.

⁵⁶ Ennek a tételnek korabeli, Izrael dél-afrikai köztársasági követe által való ismétléséért lásd *Nuclear Energy*. *South African Jewish Affairs*, 1981. április., 101.

⁵⁷ Cohen: i. m. 231.

egy olyan kártyát, amelyről senki sem tud.⁵⁸ Mindazonáltal tény, hogy a nukleáris fegyver homályos léte fontos elemét képezi az egzisztenciálisan fenyegetett zsidó állam önvédelmi politikájának: a nukleáris fegyverek birtoklásának fontossága mellett érvelt nyilvánosan Simon Peresz is, úgy fogalmazva, hogy az „szükséges választás egy nyersanyagoknak híján lévő és veszélyeztetett ország számára”.⁵⁹ S noha a fenti egyezség keretében Franciaország nyersanyaggal látta el a dimonai reaktort, Izraelnek további urániumforrásra volt szüksége fegyverkezési programja számára.

A Dél-afrikai Unió 1948-ra az Amerikai Egyesült Államok legnagyobb urániumbeszálítójává vált, és mint Chester Crocker washingtoni Afrika-szakértő megállapította, „tény, és nem pedig vélemény, hogy Dél-Afrika a nyersanyagok, esetünkben az uránium Szaúd-Arábiája”.⁶⁰ 1958-ban már felmerült, hogy a dél-afrikai ország urániumot adjon el Izraelnek, az alku azonban rövid úton zátonyra futott, ugyanis az izraeli oldal visszautasította a Dél-afrikai Unió ellenőrzés iránti igényét, azzal érvelve, hogy az sértené a zsidó állam szuverenitását.⁶¹

Mivel a Dél-afrikai Unió a Nemzetközi Atomenergia-ügynökséggel (IAEA⁶²) kapcsolatos ügyeit bécsi követségén keresztül intézte, ezért D. B. Sole bécsi követ feladata volt értékelni az izraeli javaslatot: „Őszintén azt kell mondanom, hogy nem nyűgözött le Izrael azon állítása, hogy esetleg hajlandó lenne szerződést kötni, amennyiben az IAEA ellenőrzési rendszerét globálisan bevezetik. [...] Izraeli szempontból sem sokat lehet nyerni egy olyan megegyezésből, amely lehetővé tenné az IAEA ellenőrzéseit. [...] Noha Izrael nyilván megvétózhatná, hogy a szovjet tömb vagy arab országok állampolgárai ellenőrizzék [őket], Izraelnek azt is fel kell ismernie, hogy ha létrejön valaha az ellenőrző bizottság, akkor ott garantáltan lesznek szovjet vagy akár arab nemzetiségűek. Ezen körülmények között lényegében elképzelhetetlen, hogy Izrael megfontolja biztonságának veszélybe hozását bármifajta ellenőrzésen keresztül.”

Sole konklúziója ez volt: „Nem hiszem, hogy Dél-Afrika érdeke lenne, hogy jelenleg urániumot adjon el Izraelnek. Az izraeliek, amennyiben rááldozzák a pénzt, bizonyosan rendelkeznek a bomba elkészítésének ismereteivel, s tekintve, hogy ellenséges arab államok veszik őket körül, még a készítés is megvan rá, amennyiben ez önvédelmük utolsó eszköze lehet.” A követ csakis „elenyésző mennyiségű uránium” eladását javasolta a zsidó állam részére.⁶³ A Dél-afrikai Unió amerikai nagykövete hasonlóan azt jelentette, hogy az Amerikai Egyesült Államok külügye is az izraeli kérés visszautasítását várná el, ugyanis Izrael megteheti, hogy elméletben beleegyezik az ellenőrzések későbbi engedélyezésébe, ám azok idejének eljövételével ellent is mondhat, és akkor egy „aki kapja, marja” helyzet alakulna ki.⁶⁴

A Dél-afrikai Unió kormánya elsősorban a bécsi követség által jelzett aggályokra hallgatva mindössze 10 tonna uránium eladásáról kötött szerződést Izraellel. Az egyezményben

⁵⁸ Michael I. Karpin: *The Bomb in the Basement: How Israel Went Nuclear and What That Means for the World*. New York, 2006, 228–229.

⁵⁹ Shimon Peres: *Battling for Peace: Memoirs*. London, 1995, 132.

⁶⁰ Thomas Borstelmann: *Apartheid's Reluctant Uncle: The United States and Southern Africa in the Early Cold War*. Oxford, 1993, 91.; Chester A. Crocker: *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood*. New York, 1992, 83. A Dél-afrikai Köztársaság nukleáris energiához szükséges nyersanyagairól egy korai kimutatásért lásd NA, FO 109/512, 1945. október 22-i, május 21-i és április 25-i kimutatások.

⁶¹ South African National Archives (Pretoria [továbbiakban SANA]), BLO 353, PS17/109/12, vol. 2.) M. I. Botha külügyminiszter D. B. Sole bécsi követnek, 1960. július 7.

⁶² International Atomic Energy Agency.

⁶³ SANA, BLO 353, PS17/109/12, vol. 2. Bécsi követség a külügynek, 1960. július 19., 1–2.

⁶⁴ Uo. Washingtoni követ a külügynek, 1960. július 20.

mindkét fél kikötötte, hogy a szállítmányt bejegyzik az IAEA hatóságainál, illetve hogy azt a zsidó állam „kizárólag békés célokra használhatja fel”.⁶⁵ 1965-ben kétoldalú szerződésben szabályozta Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság az urániumkereskedelmüket, ismét lefektetve, hogy Izrael csakis békés célra használhatja a szállítmányokat, és hogy a DAK ellenőrzési jogot gyakorolhatott azok felett, illetve minden reaktor felett, mely azokkal üzemelt.⁶⁶ A két ország 1963–1965 között kötött egyezményt további 10 tonna urán-oxid-koncentrátum (ún. *yellowcake*) szállításáról, annak deklarálásával, hogy ez a mennyiség a jövőben megnőhet. A dél-afrikai *yellowcake* mennyisége izraeli raktárakban 1976-ra már 500 tonnára nőtt, és a DAK ekkorra már felhagyott a rendszeres ellenőrzéssel.⁶⁷ Az IAEA ellenőrzéseit ezek mellett Izrael elutasította, ám 1961-ben az Amerikai Egyesült Államok ellenőrző bizottságát beengedte Dimonába, melyben az amerikai delegáció semmi gyanúsat nem talált.⁶⁸ Az Amerikai Egyesült Államok ugyan sejtette, hogy Izrael atombombát⁶⁹ kíván építeni, ám nem tudták, hogy az izraeliek rendelkeznek plutóniummal.⁷⁰

Izraelnek 1966 végére lett elég fegyverminőségű plutóniuma, híján volt azonban a nagy hatótávolságú ballisztikus rakéták tesztelésére szolgáló területnek, és 1976-ra az urániumforrásai is kiapadtak.⁷¹ A DAK valindabai reaktora 1965-ben érte el a kritikus állapotot – amikor az atomreaktor működőképes állapotban van, tehát az önfenntartó láncreakció külső neutronforrás nélkül valósul meg –, és az ország 1974 májusában állt készen ún. „hideg” atombomba, azaz dúsított urántöltet nélküli bomba építésére.⁷² A nyomás azonban folyamatosan nagy volt az apartheidállamon. Az Amerikai Egyesült Államok 1976-ban felhagyott a SAFARI-1 reaktor üzemanyaggal történő ellátásával, és miután 1977 augusztusában fény derült a DAK Kalahári sivatagban zajló fegyverfejlesztési programjára, az IAEA eltávolította vezetőségi tagjai közül az országot.⁷³

Az apartheidellenes sajtó és a Szovjetunió tényként kezelte, hogy a kalahári teszthelyszín „izraeli ambíciókat” szolgált, s hogy az ott folyó programnak volt egy „izraeli síkja” is, melyet

⁶⁵ Uo. Külügyminiszter memoranduma uránium eladása ügyében, 1960. július 21., 1.; SANA, BLO 353, PS17/112/13 43–45. Külügy londoni és más követségeknek, 1962. november 13., 2. Idézi még: Seymour Hersh: *The Samson Option: Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy*. New York, 1991, 156. A számot kontextusba helyezve: Dimona be nem ismert teljesítőképessége 70 és 100 MW közötti, így 500 tonna uránium 5–10 évre lett volna elegendő. Dimona valós kapacitásához lásd Cohen: i. m. 59.

⁶⁶ SANA, URU vol. 4835, ref. 134, 37–38. Miniszterelnöki iroda az államelnöki irodának, 1965. február 1., 1. Az államelnöki posztot 1961-ben hozták létre a DAK-ban, az államelnök szerepe elsősorban ceremonális volt. Lásd még uo. 39–44. Kétoldalú szerződéstervezet Izrael és a DAK között, 1965. február 1., 1.

⁶⁷ Polakow-Suransky: i. m. 42.

⁶⁸ Cohen: i. m. 103–108.

⁶⁹ Az atombombák fegyverminőségű uránium vagy plutónium maghasadására épülnek. Mind a két anyag a *yellowcake* származéka, de a hosszas kinyerési folyamat eltérő. Fegyverminőségű uránium előállításához urán-hexafluorid azon pontig történő dúsítására van szükség, míg az 90%-ot meghaladó sűrűséggel tartalmaz erősen hasadóképes U_{235} -öt. A fegyverminőségű plutónium – azaz legalább 93%-ban Pu_{239} -et tartalmazó plutónium – előállításához uránium fűtőelemek neutronokkal történő besugárzása, majd további feldolgozása szükséges.

⁷⁰ Hersh: i. m. 253–257.; David Stout: *Nixon Papers Recall Concerns of Israel's Weapons*. New York Times, 2007. november 28., 29.

⁷¹ Polakow-Suransky: i. m. 49.

⁷² David Albright: *South Africa and the Affordable Bomb*. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 50:4 (1994), 41.; Mitchell Reiss: *Bridled Ambition: Why Countries Constrain Their Nuclear Capabilities*. Washington DC, 1995, 8.

⁷³ Murrey Marder – Don Oberdorfer: *How West, Soviets Acted to Defuse S. African A-Test, Keeping S. Africa Out of the Nuclear Armaments Club*. Washington Post, 1977. augusztus 28., A1.

a DAK tagadott.⁷⁴ Ironikus módon nem hazudtak, s a pretoriai brit követség információja, miszerint „a dél-afrikai nukleáris program külső segítség nélkül haladt”, ekkor még igaz volt.⁷⁵ Az országot azonban súlyosa érintette az incidens, hiszen 1963 óta egyezmény kötötte ahhoz, hogy nem robbant fel nukleáris bombát az atmoszférában, a külső űrben vagy víz alatt.⁷⁶ Az amerikai Kongresszus 1978 tavaszán elfogadta a nukleáris fegyverek terjedésének megakadályozásáról szóló törvényt, mely alapján felhagyott a korlátoknak meg nem felelő országokba való nukleáris exporttal, Vorster miniszterelnök pedig közös amerikai–szovjet nyomásra ígéretet tett, hogy „sem most, sem a jövőben” nem fog nukleáris fegyvert fejleszteni.⁷⁷ Alan Locke, az amerikai kormány nukleáris ügyekért felelős hivatalának vezetője azt mondta: „A lényeg, hogy a dél-afrikaiak tudják: figyelik őket, és ígéretet adnak arra, hogy nem építenek atombombát.”⁷⁸

Izrael azonban készen állt a szükséges technológia átadására, de először a korábban felhalmozott dél-afrikai uránium felhasználási korlátozásainak feloldását kellett elérnie. Ezt Fanie Botha, a DAK bányászatiügyi minisztere 1976-ban meg is tette. Botha 1976-os izraeli látogatásnak már alapvetően gyanúsának kellett lennie: a kevésbé fontos tárcát birtokló minisztert megérkezésekor Chajim Bar-Lev izraeli vezérkari főnök fogadta, majd Uzi Ejlammal, az Izraeli Atomenergia-ügyi Bizottság elnökével találkozott, ezt követően pedig a szoreki (Javne és Palmachim között) nukleáris kutatóközpontban ebédelt. Ezenkívül Simon Peresz védelmi miniszterrel is találkozott, a következő napokban pedig újra találkozott Bar-Levvel, Ejlammal, izraeli vadászrepülőgépeket és harckocsikat szemlélt meg, és egy órát tárgyalt Rabin miniszterelnökkel is.⁷⁹ Botha ezt követően oldotta fel a korlátozásokat, melyért cserébe országa 30 gramm tríciumot – radioaktív hidrogénizotópot – kapott, mellyel a nukleáris robbanás hatását lehet növelni.⁸⁰ A DAK 1982-ben hozta létre az első atombombáját, amely egy „puska” típusú, maghasadásra alapuló bomba volt, de az apartheidország ennél összetettebb rendszereket is meg akart szerezni.⁸¹

Az izraeliek által fejlesztett ballisztikus rakéta ideális opció volt ehhez. A Jericho rakéta erre alkalmas modernizált verzióját 1979 februárjában tesztelték Izraelben, egy a Földközi-tengeren 500 km-re lévő célponton végezték el a kísérletet. A szigorúan titkos kísérleten részt vehetett I. R. Gleeson, a SADF különleges hadműveletekért felelős osztályának vezetője és két segítője. Gleeson maga is belátta jelentésében, hogy „a meghívásra különleges gesztusként kell tekintenünk [Raful] Ejtan [izraeli vezérkari főnök] részéről. Három nem izraeli jelenléte a rakétateszt során mindenképpen ritkaságszámba megy, hiszen az izraeliek minden lehetséges biztonsági lépést megtettek, hogy a rakéta létét eltitkolják más országok

⁷⁴ NA, FCO 45/2131. A moszkvai követség a pretoriai követségnek, 1977. október 31.; Does South Africa Have the Bomb? New African (London), 1977. október, 970–971.; NA, FCO 94/2131. A DAK miniszterelnöke beszédének kivonata, 1977. augusztus 24.

⁷⁵ NA, FCO 45/2132. A pretoriai követség jelentése a DAK nukleáris programjáról, 1978. január 5.

⁷⁶ NA, FO 94/2134. Eric H. Louw, a DAK külügyminisztere által aláírt egyezmény, 1963. szeptember 7.

⁷⁷ Pabian: i. m. 4–5.; Waldo Stumpf: South Africa's Nuclear Weapons Program: From Deterrence to Dismantlement. Arms Control Today, 25 (1995. december), 4.

⁷⁸ NA, FCO 45/2132. A washingtoni követség a külügynek, 1977. december 14.

⁷⁹ Court of South Africa Cape Province Division (Fokváros), The State versus Johann Philip Derk Blaauw, Case No. 270/87. 1998. szeptember 9. Exhibit B38. Fanie Botha bányászatiügyi miniszter izraeli látogatásának programja, 1976. július 26–31., 3–5. Másolat a szerző gyűjteményében, az iratért köszönet illeti Paul Stobert.

⁸⁰ Paul Stober: De Klerk's Three Nuclear Lies. Weekly Mail & Guardian (Johannesburg), 1994. február 11., 1–2.

⁸¹ David Albright: A Curious Conversion. Bulletin of the Atomic Scientists, 49:5 (1993), 9.; Albright (1994): i. m. 45.

elől”. A kísérletet rossz időjárási viszonyok miatt ugyan 24 órával elhalasztották, ám végül sikeresen végrehajtották, a legújabb technológiákat alkalmazva: példának okáért a rakétát szándékosan 28 fokkal téves irányban indították el, majd később számítógéppel korrigálták az irányt. A DAK megfigyelőjét ugyan lenyűgözte a Jericho, ám arra jutott, hogy csak akkor érné meg a SADF-nek valami hasonlóba beruháznia, ha az „lehetőleg nukleáris robbanófejjel rendelkezne”. Gleeson kiemelte, hogy Izrael valószínűleg nem akarhat közös rakétafejlesztést a DAK-kal, és minden bizonnyal csupán a bizalom jeléül hívták meg őt.⁸² Ebben azonban tévedett: 1979 májusában bizonyosan újabb teszt zajlott a két ország részvételével Izraelben,⁸³ illetve 1979-ben és 1989-ben a CIA gyanúja szerint még két közös rakétatesztre is sor került.⁸⁴

(A tanulmány második, befejező részét folyóiratunk 2019/2. számában közöljük.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albright, David: *A Curious Conversion*. Bulletin of the Atomic Scientists, 49:5, 1993.
- Albright, David: *South Africa and the Affordable Bomb*. Bulletin of the Atomic Scientists, 50:4, 1994.
- Albright, David – Hibbs, Mark: *South Africa: The ANC and the Atom Bomb*. Bulletin of the Atomic Scientists, 49:3, 1993. április.
- Allan, Kate: *Paper Wars: Access to Information in South Africa*. Johannesburg, 2009.
- Black, Ian – Morris, Benny: *Israel's Secret Wars: A History of Israel's Intelligence Services*. New York, 1991.
- Borstelmann, Thomas: *Apartheid's Reluctant Uncle: The United States and Southern Africa in the Early Cold War*. Oxford, 1993.
- Bradshaw, Richard – Fandos-Ruis, Juan: *Historical Dictionary of the Central African Republic*. Lanham, 2016.
- Brecher, Michael T.: *The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process*. Oxford, 1972.
- Burrows, William E. – Windrem, Robert: *Critical Mass: The Dangerous Race for Superweapons in a Fragmenting World*. New York, 1994.
- Carlin, John: *Playing the Enemy. Nelson Mandela and the Game That Made a Nation*. New York, 2008.
- Cohen, Avner: *Israel and the Bomb*. New York, 1999.

⁸² SANDFA, HSAW 520/3/4/6, vol. 1. I. R. Gleeson: Verslag oor spesiale besoek aan Israel, 1979. február 19–23., 1–4. (afrikaans)

⁸³ SANDFA, AMI 520/3/4/6, vol. 4, 77. Ejtán levele Malan részére, 1979. május 11.

⁸⁴ Az 1979-es „Vela-incidens” esetében nem bizonyított a DAK részvétele, ám a CIA anyagai szerint kizárásos alapon nukleáris fegyvert teszteltek: „Semmilyen természetes jelenség nem okozhatta a VELA által észlelt intenzitású és hosszúságú jelenséget.” National Security Archive (The George Washington University), 383-98-0159 (02/86-22,5,6) box 1. Director of Central Intelligence: The 22 September 1979 Event. 1980. január 25., 2. Illetve: Executive Office of the President, Office of Science and Technology Policy: Ad Hoc Panel Report on the September 22, 1979 event. 1980. július 15. In: Mark Gaffney: Dimona: The Third Temple? The Story Behind the Vanunu Revelation. Brattleboro, 1989, 215–232. Lásd még Hersh: i. m. 280–281. Az 1989-es teszt a DAK-beli Overbergben történt, és az izraeli részvétel kérdéses. David Albright – Mark Hibbs: South Africa: The ANC and the Atom Bomb. Bulletin of the Atomic Scientists, 49:3 (1993. április), 36.; Helen E. Purkitt – Stephen F. Burgess: South Africa's Weapons of Mass Destruction. Bloomington, 2005, 75.; William E. Burrows – Robert Windrem: Critical Mass: The Dangerous Race for Superweapons in a Fragmenting World. New York, 1994, 445–449. A DAK izraeli technológiával történt önálló tesztjeit (1989. június és 1990. szeptember) itt nem számítjuk be.

- Crocker, Chester A.: *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood*. New York, 1992.
- Does South Africa Have the Bomb? *New African* (London), 1977. október.
- Furlong, Patrick: *Between Crown and Swastika: The Impact of the Radical Right on the Afrikaner Nationalist Movement in the Fascist Era*. Johannesburg, 1991.
- Gaffney, Mark: *Dimona: The Third Temple? The Story Behind the Vanunu Revelation*. Brattleboro, 1989.
- Gitelson, Susan Aurelia: *Why do Small States Break Diplomatic Relations with Outside Powers? Lessons from the African Experience*. *International Studies Quarterly*, 18:4, 1974. december.
- Hersh, Seymour: *The Samson Option: Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy*. New York, 1991.
- Hurwitz, Harry: *Time for a Closer S.A.–Israel Accord*. *The Jewish Herald* (Johannesburg), 1971. szeptember 14.
- Israel Calls Envoy From South Africa. *New York Times*, 1963. szeptember 25.
- Israel Takes Stand at U.N. against Rhodesia and SO. *African Policy*. *Jewish Daily News Bulletin*, 1965. december 3.
- Karpin, Michael I.: *The Bomb in the Basement: How Israel Went Nuclear and What That Means for the World*. New York, 2006.
- Klieman, Aaron S.: *Israel's Global Reach: Arms Sales as Diplomacy*. Oxford, 1985.
- Landau, David: *Vorster Denies Arms Deal; Tours Sharm Base with OC Navy*. *Jerusalem Post*, 1976. április 11.
- Levey, Zach: *Israel's Exit from Africa, 1973: The Road to Diplomatic Isolation*. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 35:2, 2008. augusztus.
- Lieberman, Peter: *Israel and the South African Bomb*. *Nonproliferation Review*, 11:2, 2004. nyár.
- Marder, Murrey – Oberdorfer, Don: *How West, Soviets Acted to Defuse S. African A-Test, Keeping S. Africa Out of the Nuclear Armaments Club*. *Washington Post*, 1977. augusztus 28.
- Meir, Golda: *My Life*. New York, 1975.
- Norris, Robert S.: *Israeli Nuclear Forces 2002*. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 58:5, 2002.
- Nuclear Energy. *South African Jewish Affairs*, 1981. április.
- Ojo, Olusola: *Africa and Israel: Relations in Perspective*. Boulder, 1988.
- Pabian, Frank V.: *South Africa's Nuclear Weapon Program: Lessons for the U.S. Nonproliferation Policy*. *Nonproliferation Review*, 3:1, 1995.
- Peres, Shimon: *Battling for Peace: Memoirs*. London, 1995.
- Polakow-Suransky, Sasha: *The Unspoken Alliance. Israel's Secret Relationship with Apartheid South Africa*. New York, 2010.
- Purkitt, Helen E. – Burgess, Stephen F.: *South Africa's Weapons of Mass Destruction*. Bloomington, 2005.
- Reiser, Stewart: *The Israeli Arms Industry: Foreign Policy, Arms Transfers and Military Doctrine of a Small State*. New York, 1989.
- Reiss, Mitchell: *Bridled Ambition: Why Countries Constrain Their Nuclear Capabilities*. Washington DC, 1995.
- Rhodie, Eschel: *The Real Information Scandal*. Pretoria, 1983.
- Schneidman, Witney W.: *Engaging Africa: Washington and the Fall of Portugal's Colonial Empire*. Lanham, 2004.
- Shlaim, Avi: *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. London, 2001.

- South African [Jewish] Leaders Explain Reasons for Criticizing Israel. Jewish Daily News Bulletin, 1961. november 3.
- Stober, Paul: *De Klerk's Three Nuclear Lies*. Weekly Mail & Guardian (Johannesburg), 1994. február 11.
- Stout, David: *Nixon Papers Recall Concerns of Israel's Weapons*. New York Times, 2007. november 28.
- Stumpf, Waldo: *South Africa's Nuclear Weapons Program: From Deterrence to Dismantlement*. Arms Control Today, 25, 1995. december.
- Tamir, Smuel: *Ben ha'arec ha'zot*, 1–2. Lod, 2002.
- Van der Waag, Ian: *A Military History of Modern South Africa*. Jpestown, 2015.
- Veszprémy László Bernát: *Simon Peresz és a dél-afrikai kapcsolatok*. Szombat Online, 2016. október 13. <https://www.szombat.org/tortenelem/simon-peresz-es-a-del-afrikai-kapcsolatok>
- Yesterday's Nazi Sympathizers, Today's South African Leaders. New York Times, 1985. augusztus 16.

LEVÉLTÁRI ANYAGOK

- Court of South Africa Cape Province Division* (Fokváros)
- Israel State Archives* (Jeruzsálem)
- National Archives* (Kew)
- National Security Archive* (The George Washington University)
- South African Department of Foreign Affairs Archive* (Pretoria)
- South African National Archives* (Pretoria)
- South African National Defence Forces Archive* (Pretoria)
- Wiener Library* (London)